

Andreas Fülberth gimė 1968 m. Studijavo Rytų Europos istoriją, Naujųjų laikų istoriją, Šiaurės šalių ir baltų filologiją Miunsteryje. Apgynė daktaro disertaciją „Sostinių plėtra Baltijos šalyse trečiajame ir ketvirtajame XX a. dešimtmėčiais. Lyginamoji planų ir atgarsių spaudoje analizė perėjimo į autoritarizmą fone.“ Nuo 2004 m. dėsto Kylio universiteto Istorijos instituto Rytų Europos skyriuje. Greta daugybės mokslinių publikacijų parašė ir populiarių knygų, tarp jų naujausia – „Latvija ir jos sostinė Ryga. Iliustruotas kelionių žinynas“.

Baltijos šalys ir jų sostinės

Žvelgiant (ne tik) į Taliną, Rygą ir Vilnių

— ANDREAS FÜLBERTH

Žvelgiant į Baltijos šalių sostines, iš karto galima pastebėti, kad kaip sostinė neįsivaizduojamas joks kitas tų šalių miestas, o tik tas, kuriam teko ši funkcija. Tai ypač krinta į akis Baltijos šalyse gyvenančiam stebėtojiui – jam turėtų atrodyti, jog šios trys sostinės pasirinktos tiesiog idealiai ir kad joms nebuvo alternatyvų. Nes visos jos yra didžiausi savo šalių miestai, o Latvijoje ir Estijoje jos dydžiu ypač stipriai pranoksta kitus miestus. Latvijos sostinė Ryga turi ne tik šešis su puse karto daugiau gyventojų negu antrasis pagal dydį šalies miestas Daugpilis, bet ir pasižymi ypatinga geografinė padėtimi šalies centre. Rygos įlanka Latviją tarsi dalija pusiau, dėl to tampa suderinami du iš pirmo žvilgsnio iš esmės nesuderinami geografinės padėties ypatumai – viena vertus, miestas išsidėstęs netoli jūros, o kita vertus, jis yra valstybės teritorijos centre. Dažniausiai vyrauja nuomonė, kad geografinės padėties požiūriu jūros artumas sostinei yra svarbesnis. Be klasikinių pavyzdžių – Oslo, Stokholmo ir Helsinkio – tai patvirtina ir Estijos sostinės Talino (vok. Revalio) padėtis. Žiūrėdami į žemėlapi, ir Taliną netiesiogiai suvokiame taip, lyg jis būtų beveik šalies centre. Visiškai kitaip į Lietuvos žemėlapi įsikomponuoja Vilnius. Miesto padėtis šalies gilumoje, toli nuo nubrėžtų valstybės teritorijos kontūrų, labai savitai atspindi tai, kaip skirtingai iki pat XX a. pirmųjų dešimtmečių klostėsi istorijos raida Lietuvoje ir jos šiaurės kaimynų teritorijose. Pirmiausia ši padėtis labai aiškiai rodo, jog Lietuva niekada nebuvo

Baltijos pajūrio valstybė. Netgi po Pirmojo pasaulinio karo Lietuva tapo pajūrio valstybe tik tada, kai Latvija jai padarė nuolaidą – perleido teritorijos ruožą su Palanga mainais į Lietuvos teritoriją šalies gilumoje. Lietuva jau nebebuvo beatodairiškai priklausoma nuo Klaipėdos krašto teritorijos, kurią ji prisijungė 1923 metais. Tokia decentralizota Vilniaus geografinė padėtis pietrytinėje šiaurinėje valstybės teritorijos dalyje atrodo lyg vėlyvųjų viduramžių Lietuvos reminiscencija. Tuometėje Lietuvos valdomoje teritorijoje miesto padėtis buvo ne mažiau negu šiandien nutolusi nuo centro, tik visiškai priešinga kryptimi, nes didžioji tos viduramžių ir ankstyvųjų naujųjų laikų Lietuvos dalis plytėjo į pietus ir pietryčius nuo sostinės.

Kai Pirmojo pasaulinio karo baigtis leido paskelbti Lietuvos Respubliką, buvo prisimintos šios kadaise buvusios sostinės funkcijos, tad apie jokią kitą sostinę, išskyrus Vilnių, negalėjo būti ir kalbos. Lenkija, kuri po 123 metų pertraukos taip pat atgavo valstybingumą ir kuriai atrodė visiškai suprantamas dalykas, jog Lietuva turi būti įtraukta į tą valstybę, kuri gyvavo iki 1795 metų, užginčijo šias lietuvių pretenzijas į Vilnių. Be kita ko, Lenkija argumentavo tautine gyventojų sudėtimi. XX a. pradžioje Vilniuje iš tiesų gyveno palyginti nedaug lietuvių, didžioji gyventojų dalis buvo lenkai ir žydai. Todėl Lenkija okupavo Vilnių, o netrukus inkorporavo jį į savo valstybės teritoriją, o Lietuvai iki 1939 metų teko tenkintis sostinės pakaitalu Kaune, nutolusiame į vakarus nuo Vilniaus 100 km. Lyginant to meto lietuvių emocinius ryšius su Vilniumi, o latvių ir estų – su savo sostinėmis, ryškėja paradoksali situacija – visa tauta identifikavosi su miestu, kuriame jos pačios atstovų buvo tik saujelė, daug labiau negu latviai ir estai su savo sostinėmis. Nors latviai ir estai sudarė didelę (žinoma, daugiataučių) Rygos ir Talino gyventojų dalį, bet jiems apie 1920 metus buvo savaiame suprantama, kad šie miestai turėjo ryškią vokiškumo žymę. O dėl Vilniaus – bet kokias potencialias dvejonas, ar lietuviams nereikėtų pripažinti, jog Vilnius yra bent tiek sulenkintas, kiek latviai ir estai Rygoje ir Taline matė „vokiškumo“, nustelbė ta aplinkybė, kad Lietuvai buvo užkirstas kelias dalyvauti Vilniaus reikaluose.

Grynai faktiniu požūriu tarpukario Vilniuje nekilo klausimas pertvarkyti miestą taip, kad jis būtų pritaikytas sostinėms būdinoms funkcijoms arba, dar daugiau – kad atitiktų reprezentacijos poreikius laisvėjančios ir tvirtėjančios tautos, kuriai ta sostinė drauge būtų ir nacionalinis simbolis. Žinoma, galima tik spėlioti, kokiais būdais Vilnius būtų buvęs vizualiai tam tikra prasme „lietuvinamas“, jeigu jis jau tarpukariu būtų buvęs sostinė, ir ar tokiu atveju būtų iškilę tokių modernių visuomeninių pastatų, kurie tada buvo pastatyti Kaune.

Pasikeitė taip pat Rygos ir Talino miesto centrų kodifikacija. Ypač tai pasakytina apie Rygos „latvinimą“ ketvirtajame dešimtmetyje tarsi pagal valstybinį užsakymą, kuriuo buvo siekiama pagreitintais tempais sukurti – to anksčiau nebuvo – latvių tapatumo su savo sostine įvaizdį. Buvo visiškai priimtina, kad statomi ar griaujami vienokią ar kitokią simbolinę reikšmę turintys objektai. Reikšminga neįgyvendintus tų laikų planus palyginti su iš dalies radikaliais pokyčiais, atsiradusiais Rygos miesto vaizde po Baltijos valstybių inkorporavimo į Sovietų Sąjungą ir po Antrojo pasaulinio karo sugriovimų: svarstymuose pastebėta minčių eiga rodo, kad būta tęstinumo.

Šiandien mentalinis latvių santykis su Ryga yra kur kas pozityvesnis ir vientisesnis negu dar prieš 80 metų, bet tai aiškintume ne dar tada pradėtu vykusiu urbanistiniu Rygos miesto erdvės įsisavinimu ar tuo, kad palaipsniui buvo trinami išoriniai 700 metų trukusio svetimųjų viešpatavimo pėdsakai, – tai, aišku, susiję su dešimties metų senumo įvykiu: centrinės Rygos dalies paskelbimu pasaulio kultūros paveldu. Beje, ir Talino senamiestis tais pačiais metais buvo įtrauktas į UNESCO pasaulio kultūros paveldo sąrašus. Vilniaus senamiesčiui šis vardas buvo suteiktas trejais metais anksčiau – 1994-aisiais. Sakydami tai, galbūt dar kartą nejučia prisimename, ką minėjome įžangoje – kaip trijų Baltijos šalių sostinėmis negalime įsivaizduoti jokio kito miesto, o tik dabartinius, taip buvo ir su pasaulio kultūros paveldo statuso suteikimu – atrodė, jog po nepriklausomybės atgavimo tas statusas gali būti suteiktas būtent sostinių centrums.

Juo labiau reikia pabrėžti, kad ypač Estija mentaliniu požiūriu turi savotišką slaptą antrąją sostinę; nes kalbant apie vietas, susijusias su svarbiais XIX amžiaus estų tautinio atgimimo įvykiais ir procesais, pirmiausia pagalvojame ne apie Taliną, o apie antrąją pagal dydį šalies miestą – Estijos pietryčiuose esantį Tartu, buvusį Dorpatą, turintį senas universiteto tradicijas. Bet politiniu požiūriu Tartu (Dorpatas) niekada neturėjo sostinės statuso – išskyrus tai, kad viduramžiais jame buvo vyskupo, kuris kartu buvo ir kunigaikštystės valdovas, rezidencija. Šią aplinkybę būtina pažymėti, nes čia glūdi esminis skirtumas tarp Tartu ir Kauno, kuriam, kaip minėta, tarpukariu teko laikinosios sostinės statusas. (Kaip kartais žaismingai elgiamasi su šiuo prisiminimu, šiandien rodytų kad ir toks pavyzdys – kasmet Kaune rengiamame grožio konkurse vietoj „Mis Kaunas“ renkama „Mis Laikinoji sostinė“.)

Net ir Latvijoje kitų istorinių sostinių paieškos ne visada baigiasi nesėkmingai. Keliais šimtmečiais anksčiau negu Kaunas ar Talinas šiandien ketvirtas pagal dydį Latvijos miestas Jelgava (vok. Mitau, liet. Mintauja) buvo valstybei prilygstančios Kuršo ir Žemgalos kunigaikštystės, kuri gyvavo nuo 1561 iki 1795 metų, sostinė. Nors ji buvo Lenkijos ir Lietuvos valstybės vasalas, bet tai jai nekliudė – bent jau XVII amžiuje – beveik visais klausimais vykdyti savarankišką politiką. Vėliau, XVIII amžiuje, dėl stiprėjančios Rusijos įtakos Kuršo politikos savarankiškumas silpnėjo, o Rusijos finansinė parama lėmė, kad Mintaujos (Jelgavos) veidas ėmė keistis, tik dabar iš dalies įgaudamas sostinės bruožų.

Panašiai kaip Kuršo kunigaikštystė ir Žemgala, kurį laiką Lenkijos karalystei pavaldi buvo taip pat Piltenė (vok. Pilten) – iš viduramžių Kuršo vyskupystės valdų susiformavusi teritorija, į kurios sudėtį įėjo keletas tarpusavyje nesiribojančių Kuršo kunigaikštystės žemių – iš paukščio skrydžio jos priminė tarsi iš lopų sudurstyta kilimą Kuršo kunigaikštystės teritorijoje. Aizputės (vok. Hasenpoth) miestelis, kuris iki 1795 metų buvo būtent tos „Piltinės apskrities“ – anais laikais gana suverenios bajorų respublikos – centras, ko gero, bus labiausiai pamiršta viena iš Baltijos šalių istorinių sostinių.

Dar daug ką galėtume pasakyti apie sostinių tradicijas Baltijos šalyse. Pavyzdžiui, verta panagrinėti klausimą, kiek tiesos turi kartais aptinkamas teiginys, jog Ryga švedų valdymo metais, tai yra XVII amžiuje, buvo paskelbta antrąja karalystės sostine (greta Stokholmo) ir kad toks statusas jai buvo oficialiai suteiktas. Dar atsargiau reikėtų vertinti visas aplinkybes svarstant apie galimą Livonijos konfederacijos sostinę (dabartinių Latvijos ir Estijos valstybių teritorija viduramžiais). Nors Ryga jau tada buvo didžiausias rytinių Baltijos pakrančių miestas, bet sostinės statusą veikiau derėtų priskirti Cėsiui (latv. Cēsis, vok. Wenden), kuriame buvo Ordino magistro rezidencija ir kuriame viduramžiais yra posėdžiavę Livonijos seimai.

Pastarasis pavyzdys taip pat dar kartą rodo, jog žvelgiant istoriškai sostinių struktūravimas Pabaltijo žemėse toli gražu nėra toks paprastas ir aiškus reikalas, kaip gali atrodyti iš pirmo žvilgsnio ir kaip buvo pastebėta šio pranešimo įžangoje.

Pranešimas perskaitytas 2007 m. liepos 20 d.

Iš vokiečių k. vertė Irena Tumavičiūtė